ФІЛОСОФІЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

ISSN [2663-0265](#) (print) ISSN [2663-0273](#) (online)

Journal home page: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP>

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Тетяна Вікторівна Борисова

Доцент кафедри філософії та політології,
Національна металургійна академія України,
проспект Гагаріна 4,
Дніпро, 49004, Україна

E-mail: tvborisova78@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0122-743X>

Tatyana Viktorovna Borisova

Associate professor of department of philosophy
and political science,
National Metallurgical Academy of Ukraine,
Gagarin Avenue 4, Dnipro, 49004, Ukraine

УДК 111.1 (09)

ПИТАННЯ ПЕРСПЕКТИВИ КУЛЬТУРИ У СВІТЛІ КРИТИКИ ПОНЯТТЯ «СУБ'ЄКТ»

Received 18 September 2020; revised 19 October 2020; accepted 13 November 2020

DOI: 10.15421/352028

Анотація

Культурно-філософські виміри проблеми людини через призму критичного аналізу поняття «суб'єкт» виступає ключовим у дослідженні. Історико-філософська реконструкція образу людини у контексті гносеологічної та антропологічної європейської думки лягла в основу рішення цього питання. Акцентується увага на відмові від непомірного отождошення понять «людина» та «суб'єкт» у філософській культурі мислення. Розкриваються питання підміни цілісного образу людини як подоби Бога категоріальною конструкцією філософської гносеології як «суб'єкт». Критично осмислені тенденції філософського пізнавального лібералізму (в структуралізмі та постструктуралізмі) у питаннях розуміння людської особистості та самої природи людини в цілому.

Ключові слова: *людина, суб'єкт, Бог, свобода, культура образ, пізнання.*

The issue of cultural perspective in the light of criticism of the concept of «subject»

Abstract

The problem of critical understanding of the concept of “subject” in modern philosophical culture is traumatic and relevant. A cultural-philosophical request has been formed for the analysis and rethinking of historical transformations of the understanding of the category “subject” as an existential and cognitive person. It is important to raise the question of “subject” as a cultural problem for philosophical anthropology and epistemology. Define the range of basic issues and problems associated with changes in the understanding of a person as a “subject”. A difficult aspect of the study is the identification of cultural foundations that connect the theme of man with epistemology, social philosophy, anthropology and axiology. The methodological diversity of the topic allows us to use several approaches simultaneously in considering this issue. The research methodology is based on the method of cultural and historical reconstruction. Comparative analysis of metaphysical and postclassical understanding of man in philosophy. The comparative method will allow us to construct the problematic field of philosophical analysis itself. The distortion of the holistic understanding of man in philosophy through incorporation into the philosophical vocabulary of the concept of “subject” negatively affected the whole culture. Oblivion of traditional European Christian interpretations of human nature contributed to the spread of ideas of desacralization of man as the image and likeness of God. As a result of this, the culture itself is undergoing the collapse of a single cognitive process into point epistemological searches. The issue of dismantling a holistic image of a person is the problem of defining him as a “subject”. Recognition of a person as a “subject”, a “symbolic animal”, as an existing Self, inevitably leads to the splitting of integrity in its image, the desacralization of the entire cultural semantic space of being of a person.

Keywords: *man, subject, God, freedom, culture, image, knowledge.*

Постановка проблеми.

В сучасному нам культурно-філософському просторі відчувається необхідність звернення уваги на проблему кризи поняття «суб'єкт» та наслідки цієї кризи для самої філософської культури мислення. Складнощі, світоглядні загрози, підміни, згубна поліфонія в трансформації самого поняття «суб'єкт», що виникають і для філософської антропологічної думки. Усі проблемні моменти в розумінні «суб'єкта» для філософії походять саме з однієї вузлової гносеологічної проблеми. Актуальність обраної теми для дослідження визначена сучасними тенденціями і векторами розвитку питань культури та культурного простору, в межах яких відбувається критичне осмислення поняття «суб'єкт». Об'єктом нашого аналізу виступає «суб'єкт», як культурно-соціальна та філософсько-антропологічна категорія.

Аналіз досліджень та публікацій.

Ступінь опрацьованості цих питань та увага дослідників до них є великими, серед сучасників, що займаються цією темою слід в першу чергу згадати наступних: В.Лекторський, М.Саруп, Р.Бреде, В.Лейч, Дж.Каллер, Д.Райхман, К.Любутін, П.Копнін, Н.Сичев, В.Кузьмін, А.Балхімаєв. Кожний з згаданих дослідників пропонує свій авторський підхід до розуміння проблеми суб'єкта та його статусу в теорії пізнання та філософській методології. При цьому варто зауважити, що не усі згадані вище мислителі дотримуються традиційного принципу збереження старого класичного образу суб'єкта пізнання, що лише розширює саме проблемне поле аналізу цієї теми.

Мета статті.

Мета даної статті – виявити основні проблемні моменти та больові точки в культурно-філософському просторі, що виникають у зв'язку з спробами відійти від традиційних для класичної філософії підходів розуміння людини як суб'єкта. Задача, що була поставлена нами у розгляді цього питання це – аналіз комплексу проблем, що пов'язані з критичним та інноваційним переглядом образу «суб'єкта» в філософсько-антропологічному, історико-філософському

та культурно-гносеологічному аспектах буття людини та суспільства.

Викладення основного матеріалу.

Методологічною основою нашого дослідження послужить комплексний підхід у поєднанні з декількома методами. Перш за все мова йде про метод культурно-історичної реконструкції образу «суб'єкта» в епоху Нового часу та Новітнього періоду розвитку філософської думки. Порівняльний аналіз, структурний метод та компаративістський дозволяє осмислити питання перспективи культури у світлі критики поняття «суб'єкт». Ми свідомо будемо ухилятися від глибокого та детального занурення у різного роду критичні підходи до цього поняття, оскільки знаходимо їх однорідними у тому сенсі, що вони протистоять традиційним (європейсько-християнським підходам).

Слід також вказати на те, що проблема суб'єкта нами не буде розглядатися і не буде прирівнюватися до проблеми кризи суб'єктивізму в філософії. Оскільки це різні питання не тільки за своїм смисловим навантаженням, але і за масштабом аналізу. Хоча тема антисуб'єктивістського підходу в сучасних нам антропологічних та соціально-історичних дослідженнях має свою популярність та актуальність. Інше питання: наскільки це перспективно? Питання доволі складне. Можливо його слід було поставити інакше: наскільки це взагалі доцільно? Усі ці маніпуляції антисуб'єктивістів, структуралістів та філософів їх кола у відношенні до критичного переосмислення людини як суб'єкта соціальної та природної реальності, на наше глибоке переконання, не сприяли за великим рахунком, злету самої філософської думки. Більше того, породили в культурі цілий комплекс нових тез та понять, що стали знаковими не тільки в філософії, але і в мистецтві XX та XXI століть. Вдивляючись у «дзеркало» структуралізму та постструктуралізму філософська антропологія побачила свій спотворений образ.

Масштаби розгляду цієї проблеми у вітчизняній філософській думці, зокрема в науково-дослідницькій літературі,

важко оцінити однозначно. Причина тому криється у факті того, що основний акцент у розгляді проблеми суб'єкта був свідомо перенесений у сферу гносеології в межах центральної фігури усього пізнавального процесу. Піддавати критиці класичний традиційний статус суб'єкта під кутом зору структуралістів та постструктуралістів – не викликало великої цікавості у філософів метафізиків. Один з сучасних мислителів В.К.Кантор висловив відносно історико-філософської традиції мислення думку про те, що «пространство философии – это пространство свободы». Нам заперечувати цього не варто, а ось у контексті нашої теми варто зробити суттєве уточнення (пояснення). А саме: свобода залишається визначальною умовою пізнання та мислення, проте вона повинна мати фундаментальні моральні та онто-гносеологічні обмеження. Оскільки необмеженість у варіантах, відсутність селекції ідеї на предмет їх співвідношення до високого та низького, добра та зла, свідомого та несвідомого, потягне за собою втрату важливого – здатності мислити з висоти людини як образу та подоби Творця.

Не секрет, що в епоху модернізму та постмодернізму наполегливо втілювалась спроба реконструкції самого системного мислення. Разом з тим, демонтажу підлягали і основні постулати елліністичних та християнських традицій у осмисленні людини. На наш погляд це призвело до значного звуження смислових горизонтів самої філософії в її історичному розвитку, стало немов «перерваним польотом» філософської думки ХХ століття. Людина як гносеологічна одиниця була відкрита філософією Нового часу. У майбутньому новий її пізнавальний статус у образі «суб'єкта» стає предметом багатопланової філософської спекуляції. Слід зауважити, що вже в самому факті появи поняття «суб'єкт» у сфері гносеології криється присмак технічності та обмеженості в спробах осмислити пізнавальні можливості особистості. Також не було зроблено аналізу можливих наслідків і навіть ризиків такої підміни людини в філософії та культури в цілому.

Філософія структуралізму в питаннях антропології і такий напрям в мистецтві як імпресіонізм – стали наслідком такого вільного та не відредагованого тлумачення поняття «людина». Філософія та мистецтво здатні формувати загальне культурне поле, з переродженням його у величезний духовно-культурний простір. Існує думка, що саме філософія Ф.Ніцше постає тим важливим джерелом, що актуалізує сучасний дискурс на тему «суб'єкт» в філософії. В сучасних філософських дискусіях кількість праць, що присвячені філософії постмодернізму збільшується кожного року, в них прямо або опосередковано розглядаються питання «суб'єкта» та питання «смерті суб'єкта». При цьому робіт, які б узагальнювали та актуалізували це питання через призму традиційного – доволі мало.

Здамося питання: чи призводить процес деконструкції класичного розуміння суб'єкта до фундаментальної зміни соціально-філософської парадигми? Відповідь: він має вести.

Сьогодні також в у виправдання ідеям, що принижують та зменшують роль та значення самого поняття «суб'єкт», лунають заклики звернути увагу на іманентну природу суб'єкта. Кінцевою метою таких тенденцій має бути виключення з філософської рефлексії цього поняття за його непотрібністю. У чому вона себе проявляє? Мислителям, що поділяють та пропагують такий підхід до «суб'єкта» здається, що при прискіпливому аналізі соціальних взаємодій неможливо виявити такий феномен як «суб'єкт». Він просто не визначається, оскільки нічому не відповідає, немає об'єкта якого можна розпізнати поняттям «суб'єкт». Погодитися з такою позицією ми не можемо, а ось визнати, що вона набирає свої оберти, поповнюється новими шанувальниками та прихильниками, а також здатна увірватися у культурний та філософський простір як «норма» – варто. Не складно буде припустити, що і Р.Декарт був би обурений цим. Проте саме з нього почалася офіційна коронація поняття «суб'єкт» в філософії. Виділення таких сильних позицій суб'єкта як раціональність, досконалість,

цілісність, суверенність, універсальний загальнолюдський характер, спотворили традиційне християнське уявлення про людину також. Разом з тим це тема вже іншого аналізу.

Особливе місце в цьому питанні займає проблема протиставлення тілесної (видимої) та розумної (душевно-духовної) складової природи людини. Людина в історії філософської думки завжди була на порядку денному в статусі об'єкта та суб'єкта пізнання та світовідчуття. Тому говорити про те, що є певна точка відліку в історії філософії, з якої починається розуміння людини як проблеми – важко. Однозначно наполягати на тому, що філософія Нового часу виступає цією точкою відліку все ж не варто. А той факт, що філософи модерністи поставили поняття людина-суб'єкт під фокус критичного аналізу, відкидаючи основи християнської антропологічної доктрини – не свідчить, що саме поняття дискредитовано остаточно. І зовсім не означає, що воно загубило своє смислове, ціннісне та світоглядне навантаження у продуктивному аналізі духовно-практичного життя суспільства (індивіда).

Доволі змістовну та чітку характеристику спробі замінити особистість структурою дав Ю.Мельвіль. В своїй праці «Пути буржуазной философии XX века» мислитель пише про спроби використання структурного методу К.Леві-Стросом, Р.Бартом, М.Фуко і Ж.Лаканом наступне: «Хотя каждый из этих ученых избрал своим предметом некую особую область культурной жизни, так что их исследования можно рассматривать как носящие частный научный характер, направление исследований и применяемый в них метод неминуемо вели к более широким обобщениям, имеющим философское значение. Структурализм противопоставил себя «философии существования» с ее превознесением субъективности и открытым или замаскированным иррационализмом. В отличие от экзистенциалистов представители структурализма не придавали никакого значения отдельному индивиду, а в формах общественной жизни и культуры,

в духовном творчестве выявили главным образом объективные порядки и механизмы, определявшие культурное (в самом широком смысле) творчество европейского человека» [Мельвиль, 1983: 139].

Слова, що були наведені нами цитатою вище, можливо і виглядають дещо тривіально та по-учнівськи академічно, проте це важливий аспект у розгляді цього питання. На захист класичного розуміння поняття «суб'єкт» в філософії сказано дуже багато. Менш за все такий «захист» повинен нагадувати по своїй суті антроподицею. Оскільки немає причин виправдовувати те, що вже стабілізувалося в історії філософської культури як сталі поняття. Праві ті мислителі що сприймають суперечки про терміни, що вже «прижилися» – безрезультативними. Куди корисніше буде просто пам'ятати про їх походження при пристрасному бажанні наповнити цей термін своїм власним змістовним контекстом на догоду сумнівній креативності мислення в епоху філософського постмодерністського плюралізму.

В культурі питання про людину як суб'єкта пов'язане з проблемою вічного відображення «філософського портрета» особистості. Як його (філософський портрет людини) тільки не називають – «суб'єкт», «феномен Я», «річ-в-собі», «людина маси», «людина як структура», «маленька людина» (М.Гоголь), «людина у футлярі», «надлюдина» та інше. Це різноманіття образів породжує до життя запит: а чи відбувся в самій філософії саме цілісний образ людини як особистості?

В гносеології в людині вбачається відсторонена раціональність, а в антропології та аксіології? В кожній з названих сфер філософського знання в людині виділяється одна чи дві грані, що фіксують на собі предметний інтерес, з претензією на прикладний характер цього знання. Не слід забувати, що наука вирішує проблеми людини, що можуть бути вирішені. Інша справа сама філософія. Вона ставить перед собою проблеми, що не можуть бути нею розв'язані. Задача культури в такому «розриванні» образу людини (на «суб'єкт», «феномен Я» та інші.) це – створювати єдиний, цілісний,

пізнавальний простір, аби не випустити найголовнішого – самої людини. Про що свого часу попереджав М.Шелер. Слід зазначити, що філософському вільнодумству притаманний таке схиляння у бік крайнощів від загальної тенденції «гуманізації світу» (за словами Ю.Мельвіля) до «розлюднення» у всій сфері інтелектуального простору в період кризи гуманізму (за словами О.Седакової).

Ми розуміємо, що культурно-історичні трансформації образу людини неминучі. Повна гуманістична та філософсько-культурологічна безплідність деяких її прикладів явлена нам і сьогодні з оглядкою на всю історію філософської думки. Разом з тим є і приклади історичного злету філософської думки у розумінні людини. За нашим глибоким переконанням яскравим прикладом останнього служить святоотчий спадок – богословські, морально-етичні, апологетичні, філософсько-теологічні праці Отців та вчителів Церкви, а також деяких представників релігійної філософії. У вченні яких питання «самовизначення» людини як суб'єкта беруться у всій їх складності та неоднозначності, з позиції певної дистанції, дихотомії добра та зла, земного-небесного, вічного-мінливого, високого-низького, істини-гріха, життя-смерті.

Культурно-сміслові горизонти в аналізі питань про суб'єкта в філософії неможливо побачити в межах жорстко стилізованої методології ніцшеанства під структуралізм, фрейдизм, атеїстичний екзистенціалізм, нігілізм, гуманістичний плюралізм. Оскільки ці напрями філософії штучно прагнуть перекроїти соціальну дійсність під себе. Свідомо відмовляючись від традицій і спадку класики (метафізики). Так А.Сауткін в своєму дисертаційному дослідженні, що присвячена проблемі суб'єкта та суб'єктивізму в історії філософії, відмічає прагнення представників неокласичної філософії до критичного аналізу категорії «суб'єкт». Такий підхід до питань антропології є протирічним. Він виказує нам своє внутрішнє різноголосся. В ніцшеанському «Бог помер» – нам чується перегукування з М.Фуко в його – «людина померла» («смерть суб'єкта»). В наслідок

усіх цих «лозунгів епох» ставиться під сумнів і роль людини в соціумі, її творчі задачі у формуванні соціально-історичної реальності. А.Сауткін помічає цей дисонанс в праці М.Фуко «Слова и вещи», в якому презентується особливий спосіб заперечення трактування людини як вихідної в тлумаченні самої соціальної реальності.

Що може бути причиною такої плутанини та самозаперечення в пласті неокласичної філософії? Питання з багатьма відповідями. А що може бути виправданням такого забуття класичної метафізики та традиції християнської думки? Піддавати доволі радикальному переосмисленню проблему «суб'єкта» в сфері гуманітарного знання можливо лише тільки під приводом «нової розбудови» самої соціальної реальності. І такий привід був знайдений.

Зміна світоглядних парадигм Бог-людина-природа, методична раціональність видимого та невидимого буття, критика картин світу Середньовіччя та Відродження тому лише сприяли. В основі цих процесів як завжди стоїть вічно актуальне питання: що таке людина? Усі ці структуралістські спроби занурення в систему соціальних взаємодій без цілісного образу та метафізично обґрунтованої людини суб'єкта, на наше глибоке переконання, просто приречені на їх подальше самозаперечення. Чи є у цього процесу перспектива? Звісно. В філософії немає царського шляху пізнання, лише тернисті тропи. Такий шлях пізнання є в релігії. Християнський світогляд не заперечує раціонального підходу в оцінці людини та основ її духовно-практичного буття, проте не захоплюється пристрасною абсолютизувати те, що існує лише тимчасово, те, що є лише похідним від Самого Творця усього сущого. В історії філософської думки були спроби утриматися на цій висоті пізнання та мислення. Вчення Августина Аврелія, Б.Паскаля, М.Гоголя, Ф.Достоевського, С.Булгакова та інших, як приклад тому. За словами сучасного нам мислителя Б.Пружиніна, російська релігійна філософія була критикою «наївного» просвітницького раціоналізму, проте не запереченням раціонального в самій

людині.

У грубих складках філософської канви посткласичної філософії проглядається проблема людини як суб'єкта культурно-соціальної реальності, що посилилась потужним відривом від європейських християнських традицій. Релігійний декаданс та релігійний ренесанс в філософській культурі мислення змінюють один одного вже багато століть підряд. В деяких чисто академічних межах споглядати ці процеси та аналізувати їх доволі цікаво та повчально. Проте філософська думка обмежено вплетена в живу тканину усього культурно-історичного процесу і впливає на неї безпосередньо. Змінюючи при цьому морально-етичні вектори, умонастрої, образ актуальної картини світу. Подібні соціокультурні експерименти купляються дорогою ціною.

Повертаючись до питання про перспективу культури в світлі критики поняття «суб'єкт» слід відмітити, що актуальні запити культури завжди породжуються з історії релігійної та філософської думки. Уся історія культури пронизується віссю єдності смислового навантаження поняття людина як суб'єкта, як тварі, як суцього Я, як феномену, як згустка енергії, свободи та творчості, як символічної, або політичної тварини. Вірним є те, що сьогодні мислителю, аби залишатися в актуальному історико-філософському дискурсі, неможна забувати поразки та перемоги світоглядних та культурних революцій в історії людства.

Висновки.

1. Можна стверджувати, що критичні підходи у переосмисленні або відмові від традиційних класичних основ розуміння «суб'єкта» в межах сучасної гносеології та антропології негласно поєднані під загальною назвою – антисуб'єктивістські моделі.

2. Відмова від ідеї про те, що образ «суб'єкта, що розпадається» може розумітися в якості значного і вартісного філософсько-антропологічного та культурно-соціального концепту. Оскільки подібна демонстрація суб'єкта в сфері гуманітарного знання здатна привести до згубного розпорошення цілісності пізнавального простору.

3. Динамічні трансформації в сфері філософської культури мислення виражають та закріплюють протиріччя в самій сучасній культурі мислення. В наслідок чого – цілісність розуміння образу людини через поняття «суб'єкт» – заперечується. При цьому риси традицій та майбутніх перспектив розмиваються, а актуальний стан справ в антропології переживається як період смуту та ідейного плюралізму (хаосу).

4. Модернізм та постмодернізм грали у небезпечну гру, коли здійснювали пошук альтернативного образу суб'єкта в гносеології, з виходом на демонтаж самого поняття суб'єктивності (розуміння особистості в філософській антропології). Десакралізація образу людини як образу та подоби Бога Творця постає виразною ознакою дерелігізації культурного простору в цілому.

Бібліографічні посилання

- Ильин, И.П. (1996). *Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм*. М.: Интрада.
- Мельвиль, Ю.К. (1983). *Пути буржуазной философии XX века (критические очерки)*. М.: Мысль.
- Сауткин, А.А. (2004). *Проблема субъекта в социальной философии: Анализ некоторых критических концепций*. Автореферат. Мурманск.
- Фуко, М. (1994) Слова и вещи. СПб.: А-сэд, - 408 с.
- Хабермас, Ю. (2003). *Философский дискурс о модерне*. Пер. с нем. М.: Весь Мир.
- Ellen, R. (2008). Theories in anthropology and «anthropological theory». *Journal of The Royal Anthropological Institute* (N.S.), 16, 387-404.
- Marks, J. (2009). *Why I am not a scientist: Anthropology and modern knowledge*. Berclly etc.: California univ. press – XIII.
- Searle, J.R. (1999). *Mind, language and society*. L.: Basic books.
- Stocking, G.W. (2001). *Delimiting anthropology: Occasional inquiries and reflections*. Madison: Wisconsin Press.

Whiting, J.E. (2002). *The non-branching form of «what matters»*, in: *Metaphysics* / Ed. by Gale R.M. Oxford: Blackwell, 190-218.

References

- Ilyin, I.P. (1996). [Poststructuralism. Deconstructivism. Postmodernism]. M.: Intrada. (in Russian)
- Melville, Y.K. (1983). [Ways of bourgeois philosophy of XX century (critical essays)]. M.: Though. (in Russian)
- Sautkin, A.A. (2004). [The subject's problem in social philosophy: An analysis of some critical concepts]. Abstract. Murmansk. (in Russian)
- Foucault, M. (1994). [Words and things]. St. Petersburg: A-cad. (in Russian)
- Habermas, J. (2003). [Philosophical discourse on modernism]. M.: All World. (in Russian)
- Ellen, R. (2008). Theories in anthropology and «anthropological theory». *Journal of The Royal Anthropological Institute (N.S.)*, 16, 387-404.
- Marks, J. (2009). Why I am not a scientist: Anthropology and modern knowledge. – Bercly etc.: California univ. press, XIII, 325 p.
- Searle, J.R. (1999). Mind, language and society. – L.: Basic books, – 192 p.
- Stocking, G.W. (2001). Delimiting anthropology: Occasional inquiries and reflections. Madison: Wisconsin Press.
- Whiting, J.E. (2002). The non-branching form of «what matters», in *Metaphysics* / Ed. by Gale R.M. Oxford: Blackwell, 190-218.